

NEMÁM PRÁVO NA NOSTALGII

Edmund de Waal: Zajíc s jantarovými očima
Z angličtiny přeložila Lucie Johnová
Ikar, Praha 2012

„Já sama jsem ji nedočela ani do poloviny,“ napsala o knize Nataša Bolkonska ve svém článku „Óda na věc“, publikovaném na *respekt.ihned.cz*. A to právě udělala chybu, protože kniha stojí za to, aby byla dočtena. Dozvěděla by se, že kniha je spíše ódou na život než na věc. Věci ovšem v knize vystupují, mají v ní své místo. Prominentnímu místu se těší sbírka 264 japonských miniaturních sošek, necuke, jejíž cestu z Paříže do Vídně a odtud do Japonska má čtenář možnost sledovat. (Je pozoruhodné, kolik vzdělaných lidí přilákalo poválečné Japonsko jako jakési východisko z krize západní civilizace, jako kdyby samo nemělo fašistickou minulost.) Když už se zmiňujeme o necuke, nemůžeme se nezmínit o vitríně, resp. o vitrínách, v kterých byly necuke uloženy. (Tahle starost o vitriny trochu připomíná péči, kterou vitríně věnoval Tomáš Zmeškal ve svém *Milostném dopise klínovým písmem*.) A od vitríny je už jenom krok ke všemu ostatnímu, tedy k šatům a nábytku, nádobí, knihám, ale i celým domům, zkrátka ke všemu, co rodina Ephrussiů, jejíž historií kniha vlastně je, vlastnila či užívala. Jde tedy o pátrání po osudu věcí ve stylu televizního pořadu *Příběhy předmětů*? Tak trochu, ano, napsali jsme ovšem, že kniha není ódou na věc. Je tedy rodinnou kronikou, jakých je nepočítaně? Je a není... Tedy, ona to vlastně kronika je, vezmeme-li však v úvahu Kunderovo ponaučení, že „román je zápis o čase“, jde nepochybně o román. A to o román středoevropský, vždyť jeho

podstatná část se odehrává ve Vídni a najdeme v něm odkazy na Musila a jiné velké Středoevropany. Pro českého či slovenského čtenáře bude nepochybně zajímavé, že část se odehrává na území bývalého Československa, v Komárně, kde měli Ephrussiové své výletní sídlo; o Komárně se v knize ovšem mluví zásadně jako o Kövecses. Román, ve kterém jsou zachyceny dějiny 20. století jako dějiny útoku na bohaté a na Židy. Ephrussiové měli tu smůlu, že byli obojí. A tak můžeme společně s autorem sledovat život dvou z větví rodu židovských obchodníků s obilím z Oděsy, totiž té pařížské a té vídeňské, kde nechýbí detaily z jejich bohatého společenského života, ani informace o významných lidech, s nimiž rodina udržovala styky. Hlavní téma je ovšem tragické – je jím úpadek a degradace rodu.

To, že autor vědomě usiloval o vytvoření něčeho výjimečného, můžeme doložit citátem z úvodu, v kterém uvažuje, jak by budoucí text měl či neměl vypadat: „Samozřejmě vím, že moji předkové byli Židé, vím také, že byli závratně bohatí, ale doopravdy nemám chuť ponořit se do vyprávění ze světa zažloutlých fotografií, pustit se do psaní jakési elegické středoevropské sagy o ztrátě. [...] Stačilo by dát dohromady pár melancholicky laděných historek, samozřejmě trochu rozvést to setkání u *Orient Expressu*, přidat trochu toulek po Praze nebo nějakém podobně fotogenickém místě a najít si na internetu pár článků popisujících plesové sály v období secese. Z toho vyprávění by čišela nostalgie. A působilo by povrchně. Já však na žádnou nostalgiu po všem tom bohatství a slávě, jimiž se naše rodina před sto lety pyšnila, nemám právo. A také nehodlám psát něco povrchního.“

Není nic divného, že se de Waalovi nakonec podařilo napsat bestseller. Moderní

doba může být mimo jiné vymezena jako doba stále bezohlednějšího pronikání pohledu nižších vrstev do míst, které před jejich pohledy měly zůstat skryty, a stále rafinovanějším skrýváním na straně druhé. (Tuto interpretaci najdeme i v jiném středoevropském románu napsaném poměrně nedávno nestředoevropským autorem, v kterém taky podstatnou roli hraje věc, vila Tugendhat – ve *Skleněném pokoji* Simona Mawera.) To podstatné se skrývalo nejdříve do peněz (jako symbolického vyjádření hodnoty věcí), ve druhém kroku pak do čísel (jako symbolického vyjádření množství peněz). Navíc, bohatství rodu Ephrussiů zůstávalo pro jejich okolí neviditelné ještě z jiného důvodu – jejich kapitál vznikl na Ukrajině, do Paříže a Vídně přišli už jako bohatí lidé. To ovšem neznamená, by se jim podařilo se násilnému šmírování vyhnout. Takto je popsána první noc v jejich vídeňském domě po anšlusu Rakouska: „Už tuhle první noc vetřelci zaplaví celý dům. Je slyšet, jak něco křičí z druhé strany nádvoří, pár z nich našlo salon se vším tím francouzským nábytkem a porcelánem. Doléhá sem smích, to se někdo prohřabává Emmyinou skříni. Kdosi zabrnká na klavír nějakou melodií. Někteří z mužů jsou v pracovně, vytahují zásuvky, prohřabávají stoly, ze stojanu z rohu shazují velké folianty. Vtrhnou i do knihovny a srazí na zem glóby. Tohle křečovitě řádění, dělání nepořádku a házení věcí na zem není nic než obyčejné plenění. Muži na chodbách jsou tu jen na průzkumu, rozhlížejí se a zkoumají, co všechno se v domě nachází.“

Ano, židovství obecně a postavení Židů v Evropě zvláště je jedním z témat tohoto znamenitého románu, přitom je ale zřejmé, že má být chápáno šířeji, jako součást lidství. Postavení Židů v Evropě bylo dáno tím, jak je Evropané vnímali; evrop-

ské vnímání Židů myslím velmi dobře vystihl anglický spisovatel Henry Wickham Streed, který je v knize citován: „*Svoboda pro inteligentního, bystrého a nezdolného Žida znamená lovit ve veřejném a politickém světě, jenž na soupeření s ním či na obranu proti němu absolutně není připravený. Semité, kteří sem pronikli z Haliče či Maďarska a cestou tlačili všechno před sebou. Teprve nedlouho předtím přerušili studium Talmudu a vyšli ze synagog, a měli tudíž skvělou průpravu, jež je naučila různě čarovat se zákony a intrikovat. Byli zde neznámí, a proto je veřejné mínění nijak neomezovalo a nekontrolovalo. Neměli na zemi žádný »hmotný zájem«, a z toho důvodu se chovali lehkomyšlně. Nešlo jim o nic jiného než uspokojit ten svůj nenasytý hlad po majetku a po moci.*“ Popsány jsou i známé konce.

Román je, více než čím jiným, průvodcem po věcech, mravech („*Také by mě zajímalo, jak si ta dáma našla dostatek času na několik dětí, manžela a navíc ještě na milence.*“) a životních způsobech („*Srpen tráví rodina ve Švýcarsku v Chalet Ephrussi spolu s pařížskými příbuznými Julesem a Fanny. Vzít s sebou děti a Viktora.*“) evropských vyšších vrstev minulého a předminulého století. De Waal je ovšem průvodcem decentním, vždyť provádí čtenáře po životech vlastních příbuzných; jeho průvodcovství je jeho pátráním.

V českém prostředí je myslím kniha zatím dost neznámá. Nezdá se mi ale, že ji Češi nakonec neobjeví. Jako rodilým materialistům, kteří pro záchranu věcí kdykoliv neváhají obětovat vše ostatní, jim bude nepochybně blízká popisem věcí. Jak jsem však uvedl, myslím, že to není to hlavní.

Petr Fiala

ČÍM VÍC MATEK, TÍM VÍC LITERATURY

Pavol Rankov: Matky
Ze slovenštiny přeložila
Jana Faschingbauerová
Host, Brno 2013

Když se před pěti lety na slovenských knižních pultech objevil strhující román Pavla Rankova *Stalo se prvního září* (2008, česky 2010), potvrdil definitivně autorovo přední místo mezi nejlepšími spisovateli střední generace, a to nejen na jehorodném Slovensku, ale i v širším dosahu – ne-li rovnou evropském, pak minimálně v tom středoevropském. Kniha o trojici kamarádů prožívající na pozadí dějin svou osobní historii byla přeložena do několika jazyků a vedle jiných ocenění získala Cenu Evropské unie za literaturu. Nedávno vydaný český překlad druhého Rankovova románového počínu *Matky* (2011, česky 2013) tedy pochopitelně vzbuzuje velká očekávání, mimo jiné i proto, že se na první pohled předchozímu titulu velice podobá.

Také v *Matkách* si totiž Rankov zvolil metodu zobrazení „malých“, osobních dějin na určujícím pozadí dějin „velkých“, která tak výtečně fungovala v jeho románové prvotině. V této knize vytyčuje velké dějiny gulag, jehož se Rankov okrajově dotkl už ve *Stalo se prvního září*. V románu *Matky* je do sovětského tábora nucených prací Artěk, ironicky nazvaného podle tábora na Krymu, kam za odměnu jezdili jen ti nejzasloužilejší pionýři, odvlčena mladá Slovenka Zuzana, jelikož ji sovětský Velký bratr neprávem viní z toho, že udala svého milence, ruského partyzána, kterého před koncem války zastřelili nacisti. Krátce po nástupu do lágru Zuzana zjistí, že je těhotná, a v krušných podmínkách své dítě

donosí a porodí. O padesát let později, ve druhé časové rovině románu, si nechává Zuzanin příběh vyprávět studentka Lucia, aby jej mohla použít pro svou diplomovou práci nazvanou *Formy a specifika realizace mateřství v mezní sociální situaci*. A jak Lucia posléze zjistí, i ona je v nepříliš vhodné dobu těhotná a Zuzanino vyprávění na ni má větší účinek, než by se byla nadála.

Z výše uvedeného, stejně jako z názvu románu vyplývá, že leitmotivem Rankovovy knihy je mateřství. A to nejen láska matky k dítěti, v jejímž zaslepeném vleku může matka napáchat mnoho škod, tak jako Zuzana, která, ač silně věřící, se při výchově syna v gulagu ze zbabělosti náboženským otázkám vyhýbá, a dovolí tak nepřímou, aby se syna pod vlivem lajtnantky Iriny rostla bolševická zrůda, ale i komplikovaný vztah dcery k vlastní matce, jenž může být překvapivě krutý a nemilosrdný. Ovšem motiv mateřství se v textu nere realizuje pouze v základní rovině Zuzana–její matka–Zuzanin syn a Lucia–její matka–Luciino těhotenství, opakovaně zaznívá také ve vztahu Zuzany k její spoluvězeňkyni Anně, jež jí v lágru matku nahrazuje, a k vedoucí tábora Irině, která Zuzanina syna adoptuje; dokonce i vlčice, jež slídí kolem Artěku, je zobrazena jako matka. Skoro jako by se Rankov domníval, že čím víc matek, tím víc literatury. Rovina Zuzaniných vzpomínek na gulag a Lucina vyprávění současnost je navíc propojena takovým množstvím paralel a podobností, až to působí těžkopádně. Musela například jak Zuzanina, tak Lucina matka ve chvíli, kdy mělo dojít k zásadnímu zvratu v jejich vztahu k dceři, opravdu zdobit vánoční strom? Nemohla být ta paralela trochu méně okatá? Čtenář přece není úplně zabeđený a leccos mu dojde, aniž by mu autor vše servíroval na stříbrném podnosu. Zkrátka a dobře, přes citovost, jež téma mateřství

skýtá takřka automaticky, působí *Matky* jako konstrukt – ne snad přímo chladný, ale bezesporu poněkud strnulý a monotónní. Rankovovi se s motivem matek úplně nedaří pracovat, jen na sebe vrší jeho další a další variace, které však končí dříve, než se mohou rozvinout a dospět k méně povrchnímu závěru než „*děti umějí být kruté*“, „*mateřství je komplikované v každé době*“ a „*matky někdy chybují*“. Toto zdání navozuje také fakt, že děj je na několika místech utat a pomocí formulky „*o několik let později*“ násilně posunut vpřed, jako by se autor dotažení rozpracovaných motivů skutečně tak trochu vyhýbal.

Pomocí Zuzaniny „malé historie“ se Rankov zřejmě pokouší představit prostředí gulagu, které je čtenářům známé ze Solženicynových a Šalamovových próz, v novějším, neotřelejším světle. Vedle poněkud přebujelého tématu mateřství hojně používá argot gulagu, ruské i německé výrazy a detailně líčí život v lágru. Snad zde hraje roli tíha a bezvýchodnost zobrazeného prostředí, textu schází lehkost – což je atribut, který tak okouzloval v titulu *Stalo se prvního září*. Obzvláště pak mrzí absence Rankovova vynikajícího vyšínutého humoru, který v předchozím románu řádil jako vichřice. V *Matkách* sice vystupuje postava samolibého docenta Voknára, jehož cynické poznámky dávají jednak připomenout, jak výtečně umí Rankov s tímto typem humoru pracovat, a jednak osvěžují jinak tíživou atmosféru Zuzaniných vzpomínek trochu postmoderních úšklebků, ovšem text by podobných životabudičů zasloužil, myslím, více.

Docent Voknár na pozadí komentuje Lucii diplomku a stráží vědecky správné uplatnění metody „oral history“, pomocí níž se Lucia nepříliš úspěšně snaží Zuzanin příběh zaznamenávat, aniž by se do něj nechala vtáhnout. V souvislosti se vznikající

akademickou prací je v textu *Matek* uváděna celá řada odkazů: například na řeckou bohyni úrody Démétér, jíž byla ukradena dcera podobně jako Zuzaně její syn Alexej, nebo na Mojžíše, který měl dvě matky – stejně jako Alexej, adoptovaný Ruskou Irinou a vyrůstající v blízkosti matky biologické. Sama Zuzana se pak ve svém vyprávění několikrát vrací k příběhu Pavlíka Morozova, který udá vlastní rodiče, a děsí se, že její liknavá výchova jednou způsobí, že se Alexej dá touze cestou. Ironií osudu je to však nakonec ona, kdo má k Morozovovu hrůznému jednání nejbližší. Ano, Rankovovy *Matky* umí překvapit i pobavit, a je v nich velice dobře znát, že je psal obratný autor s vybraným citem pro jazyk i pointu. V tomto směru je jedinečný výstup ve Voknárově kabinetu, jehož brilantní gradování a přesné dialogy by si po zfilmování v ničem nezažaly s těmi nejzdařilejšími sitcomy z akademického prostředí. Škoda, že podobných pasáží není v románu více.

Přestože *Matky* nedosahují suverénnosti a komplexnosti Rankovova předchozího titulu, stále představují to lepší, co lze ze současné (česko)slovenské literatury číst a recenzentka patří do početného tábora čtenářů, kteří budou hladově čekat na příští Rankovův román.

Emma Stašová

V galerii Novoměstské radnice v Praze 2, Karlovo nám. 1/23 probíhá od 27. 9. do 29. 11. 2013 výstava Antonín Sládek – ohlédnutí za malířem v klobouku. Otevřeno denně, kromě pondělí, od 10 do 18 hodin.